

Geschiedenis van het Wilde Zwijn (*Sus scrofa*) in Nederland

Jan de Rijk

Edelhert, Ree en Wilde Zwijn zijn de drie Nederlandse grofwildsoorten. De positie van deze drie soorten was lange tijd verschillend. Het Edelhert was de beschermde lieveling van jagers en publiek. Het Ree stond geheel in de schaduw van zijn grotere broer en kwam bovendien weinig voor.

Het Wilde Zwijn ten slotte, was een door sommigen gewaardeerde, maar door velen gevreesde wroeter.

In dit artikel zal de geschiedenis van dit 'ijzervarken' in Nederland worden beschreven (1).

Bescherming door jachtrecht

Het jachtrecht is in Nederland omstreeks 800 tot stand gekomen. Daarvoor gold nog de vrije jacht; het wild was voor degene die het ving. De ontwikkeling van een jachtrecht is het gevolg van een schaarse hoeveelheid jachtwild of een hoge jachtdruk. Het is dan vaak de landsheer, die bepaalt dat het wild koninklijk bezit is. Men spreekt in zo'n geval van regaal (koninklijk) jachtrecht. Vaak heeft de landsheer een deel van die rechten aan anderen afgestaan. Hieruit is het heerlijk jachtrecht en het jachtrecht voor de adel voortgekomen.

De situatie rond het jachtrecht verschilde in Nederland sterk per provincie. Wel was steeds het jachtrecht op grof wild voorbehouden aan enkelen. Dit maakte het jachtrecht tot een zeer effectieve vorm van wildbescherming. De kleine groep jagers regelden hun jachtbelangen onderling door het instellen van een maximaal afschot, schoontijden en wildparken. Naar buiten hebben zij hun belangen beschermd door streng tegen stropers op te treden. Zonder dergelijke maatregelen zou al eeuwen geleden al het grof wild en een groot deel van het kleine wild zijn uitgestorven.

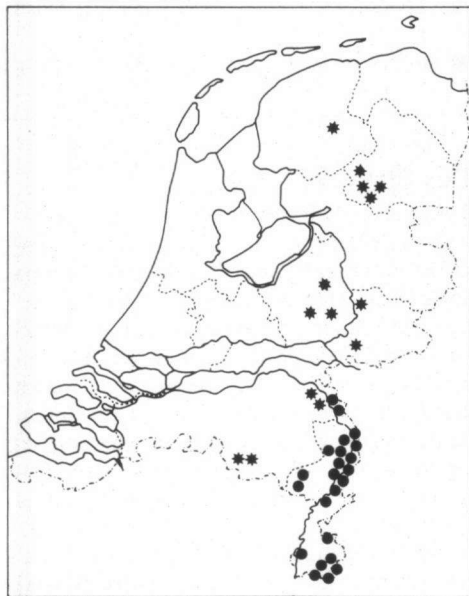
Voor het Wilde Zwijn gold deze bescherming in diverse gebieden nog tot de 18de eeuw. In andere gebieden was het al eerder tot ongewenst, want te schadelijk wild, verklaard. Vanaf omstreeks 1800 viel het zwijn niet meer onder de bescherming van jachtwetten. De rechtspositie volgens de ontwerp-jachtwet van 1852 (artikel 10) was als volgt: waar schade aan de landbouw optrad, mocht het zwijn zelfs buiten de jachtijd worden geschoten.

Het Wilde Zwijn verdween daardoor als standwild uit Nederland.

Verspreidingsgeschiedenis

Het Wilde Zwijn is sinds de laatste ijstijd waarschijnlijk over het grootste deel van Nederland verspreid geweest (Clason 1985). Vanaf de late Middeleeuwen neemt het verspreidingsgebied door de bevolkingsgroei en de voortgaande ontginningen geleidelijk af. De afname van de verspreiding zal hier voor

Figuur 1. Voorkomen van zwervende Wilde Zwijnen in de tweede helft van de negentiende eeuw. Ster: waarnemingen of geschoten exemplaren. Stip: buitengewone machtigingen voor het schieten van Wilde Zwijnen. Op de oostelijke Maasoever in Midden- en Noord-Limburg zijn wegens plaatstekort een tiental stippen weggelaten.

Koning-Stadhouder Willem III op de zwijnenjacht. Schilderij van Dirk Maas, 1693. Collectie Historische Verzamelingen van het Huis Oranje Nassau.

de verschillende gebieden uit de bronnen worden afgeleid. Globaal is het zwijn van noord naar zuid en van west naar oost teruggedrongen.

Groningen: Acker Stratingh (1844:11) vermeldt dat het Landrecht van Westerwolde van 1470 het Wilde Zwijn noemt als wild waarop alleen de landsheer mag jagen. Het zwijn is waarschijnlijk niet lang daarna uit de provincie verdwenen. De Groningse jachtplakkaten vanaf 1550 maken geen melding meer van grofwild.

Friesland: Over het voorkomen van zwijnen in Friesland is niets bekend. Waarschijnlijk werden ze hier al vroeg uitgeroeid; in het

jachtplakkaat van 1542 wordt geen grofwild meer genoemd.

Drenthe: Al in Drentse akten uit de 10de eeuw worden Wilde Zwijnen genoemd. Ze bleven waarschijnlijk tot het eind van de 18de eeuw aanwezig. Volgens de 'Tegenwoordige Staat van Drente' uit 1792 kan men in Drenthe zo nu en dan nog Wilde Zwijnen zien. Acker Stratingh (1844:6) vermeldt dat ze ook begin 19de eeuw in Drenthe nog voorkwamen. Deze late vermeldingen betroffen waarschijnlijk zwervers.

In een ordonnantie op de wolvenjacht uit 1758 werd bepaald, dat behalve Wolven alleen Wilde Zwijnen mochten worden geschoten. Ook dit wild gold hier blijkbaar als zeer schadelijk en verdiende dus geen bescherming (2).

Overijssel: In de Overijsselse jachtplakkaten uit de 18de eeuw wordt het Wilde Zwijn nog herhaaldelijk genoemd. Over het voorkomen

van zwijnen in westelijk Overijssel is niets bekend. In Twente werd het laatste standwild omstreeks het midden van de 18de eeuw verdreven (Hoekstra 1984 : 11).

Gelderland: De situatie op de Veluwe zal verderop worden beschreven. Over de aanwezigheid van standwild in de Achterhoek is niets bekend. Er moet hier wel veel zwerfwild zijn geweest. In het Nederrijkswoud bij Nijmegen kwamen volgens de plakaten uit de 17de eeuw zwijnen voor. Nog in de Franse tijd, in 1807, werden daar regels opgesteld tegen het stropen van zwijnen (3).

Noord- en Zuid-Holland: In jachtplakaten uit de 16de eeuw wordt nog geklaagd over schade door zwijnen (Merula, 1605). Het 'Jachtbedrijf' uit 1635 vermeldt echter dat het zwijn in West-Nederland is verdwenen. In 1649 verbleef er in het wildpark van Honselersdijk nog wel een zwijn (Van Everdingen 1984 : 32).

Enkele Hollandse jachtplakaten uit de 17de en 18de eeuw verbieden de jacht op zwijnen en ander grof wild, maar dit verbod was waarschijnlijk alleen nog van waarde voor het Gooi. De Gooise jachtplakaten van 1675 en 1719 noemen het zwijn eveneens. Hier kwamen waarschijnlijk tot het eind van

Foto boven:

Gravure van de Vlaming Stradanus (Jan van de Straeten, 1523-1605) over de jacht op Wilde Zwijnen.

Foto: Gemeentearchief Haarlem.

Foto rechtsonder:

Gravure van de Vlaming Stradanus (Jan van de Straeten, 1523-1605) over de jacht op Wilde Zwijnen.

Foto: Gemeentearchief Haarlem.

de 18de eeuw Wilde Zwijnen voor (4).

Utrecht: Jachtplakaten uit de 16de en 17de eeuw noemen herhaaldelijk het Wilde Zwiijn als jachtwild, waarop door onbevoegden niet mocht worden gejaagd. Deze bescherming werd in 1781 en 1783 tijdelijk opgeheven (Van de Water 1729 & 1856-1860). De schaarse zwijnen in de Leusdense Bossen werden toen waarschijnlijk alle gedood. Wellicht waren deze zwijnen daar eerder uitgezet ten behoeve van de prinselijke jachtpartijen (Zamenspraak 1783, Du Cloux 1783).

Zeeland: Er is niets over het voorkomen van Wilde Zwijnen in Zeeland bekend.

Noord-Brabant: Om het Liesbos (westelijk Noord-Brabant) werd in 1676 een wildkerende heg geplant. In 1705 zijn er echter nog

klachten van boeren over zwijnen uit het bos (Ludwig 1981 : 236).

Te Udenhout (Midden-Noord-Brabant) werden in 1709 en 1770 zwijnen waargenomen. In de Meijerij van 's-Hertogenbosch werden ook in 1799 nog wel zwijnen gezien (Knippenberg 1957 : 80). Waarschijnlijk betrof dit zwervende exemplaren.

Limburg: Over de situatie in Limburg vóór 1800 is niets bekend. In de 19de eeuw zijn er wel veel zwijnen gezien en geschoten. In de Meinweg, op of over de grens met Duitsland, ontstond in de tweede helft van de negentiende eeuw waarschijnlijk een lokale populatie (Lenders & Pelzers 1987).

Schade aan de landbouw

Er zijn twee soorten bronnen die een indruk geven van de schade die Wilde Zwijnen aan de landbouw toebrachten: de geschreven jammerklachten van de boeren en de kilometerslange wildwallen, waarvan de resten nog zijn terug te vinden.

In de jammerklachten is vaak zeer beeldend omschreven welk een plaag het grofwild voor de landbouwer kon zijn. Daarbij wordt vooral de schade die het zwijn aanricht benadrukt. Het Edelhert eet ook graag op de bouwlanden mee, maar vernielt daarbij niet

zo veel als het wroetende zwijn.

Uit de klachten blijkt ook de moeilijke positie van de boeren. Zij konden het wild niet afschieten; de boete op dit stropen zou hen in één klap ruïneren. Aan de verantwoordelijke beheerders van het jachtwild durfden zij slechts een zeer ootmoedig smeekschrift te richten, omdat die beheerders als eigenaren van grond en boerderijen, of als bekleders van hoge ambten, een grote macht bezaten. De smeekschriften vragen om medelijden en in de voorgestelde oplossing werd ook met het jachtbelang rekening gehouden. Daarnaast werd op het financiële eigenbelang van de wildbeheerders gewezen; bij grote schade zijn de boeren niet meer in staat hun pachten en tienden te voldoen. In de opsomming van de aangerichte schade worden genoemd: het omwroeten van aardappelvelden, zodat soms drie of vier keer opnieuw ingepoot moest worden; het vernielen van bezaaiingen met eikels en beukenoten; het kapottrappen en opeten van Boekweit in zomer en najaar (5). De toegepaste bestrijdingsmethoden waren op afschrikking gericht: *'groot geraas'* maken, vuren stoken en hoornblazen (6). Vaak hielp dit niet, omdat *'die beesten sulke middelen met ter tijd gewoon worden en daardoor sig niet veel laten intimideren en afschrikken om weder te komen'*. Het is begrijp-

Foto boven:

Gedeelte van een schilderij van de Antwerper Joos de Momper (1564-1635). De jager te paard gebruikt hier een gevorkte zwijnspies.

Foto: Rijksmuseum Amsterdam.

Foto onder:

Gravure van Marcus Geerarts (de Oude, ± 1545-± 1604) over de jacht met honden op Wilde Zwijnen. Wellicht was deze afbeelding bedoeld als illustratie bij een mythologisch verhaal.

Foto: Gemeentearchief Haarlem.

Foto rechtsboven:

Zwijnenjacht. Schilderij van een onbekende 17de eeuwse schilder uit de school van Antonis van Dyck.

Foto: Bayer. Staatsgemäldesammlungen München.

pelijk dat de boeren klaagden *'dat haeren swaeren arbeyd door wilde dieren onvrugt-*

baar werdt gemaect' (7). Het resultaat was veelal frustratie en moedeloosheid.

Regulatie van de aantallen

Over de aantallen Wilde Zwijnen die in Nederland leefden, is weinig bekend. Wel is bekend, dat diverse maatregelen werden toegepast om de aantallen te beïnvloeden. Er zijn daarvoor diverse methoden mogelijk, zoals het creëren van geschikte biotopen, bijvoeden, of het aanleggen van wildakkers. Meer direct ingrijpen in de stand is mogelijk door jacht en door het invoeren van zwijnen uit andere gebieden.

Voor de Veluwe is bekend dat naast de jacht ook diverse andere methoden werden benut om de aantallen te reguleren. In 1684 verzoekt prins Willem III vanuit Dieren de edelen dat jaar niet op Wilde Zwijnen te jagen, omdat de stand door de strenge winter sterk achteruit was gegaan (8). In 1682 en 1690 was de zwijnenjacht eveneens verboden, echter om onbekende redenen (9). In 1703 werden waarschijnlijk twee Wilde Zwijnen uitgezet, die uit Kassel (Duitsland) waren gehaald (10). Tijdens de 18de eeuw was er in de bossen bij Het Loo een wildakker. Of deze door zwijnen werd benut, wordt echter niet vermeld (11).

Bejaging

De parforcejacht was de meest spectaculaire jachtmethode. De jagers jaagden hierbij te paard en in gezelschap van een meute honden, het wild na. Op de foto's bij dit artikel is de parforcejacht diverse malen afgebeeld. Deze methode werd tot de 18de eeuw op de Veluwe beoefend, vooral bij de jacht op het Edelhert. Minder vaak bejaagde men zo het

Marcus Geerarts inuen. Phil's Gall. excud.

Wilde Zwijn. Op een schilderij van Dirk Maas uit 1693 is een dergelijke parforcejacht op de Veluwe afgebeeld. De Koning-Stadhouder, gezeten op een schimmel, is hierop als zwijnenjager geschilderd. Op een gravure uit circa 1694 van Romeyn de Hooghe komt deze zelfde Willem III net op Het Loo terug, na een geslaagde jachttocht. Op één van de karren wordt een gedood zwijn meegevoerd. Bij een variant van de parforcejacht worden de zwijnen naar lange netten gedreven. De schilder Johan Stradanus (Jan van de Straeten, 1523-1605), maakte hiervan een ets. Op een andere ets van deze Vlaming is het laatste moment van de zwijnenjacht afgebeeld.

Op de oude afbeeldingen zijn vaak goed de zwijnspiezen te zien, die als hulpmiddel bij de zwijnenjacht werden gebruikt. Diverse decoraties in paleis Het Loo die de zwijnenjacht betreffen, beelden de zwijnspiezen eveneens als het belangrijkste jachtattribuut af. In de

rookkamer van het Aardhuis te Hoog-Soeren bevinden zich diverse zwijnspiezen, die in het begin van deze eeuw werden gebruikt.

De jager te paard gebruikte daarnaast meestal een zogenaamde hartsvanger, een soort zwaard, waarmee het zwijn dat door de honden tot staan was gebracht, kon worden gedood (12).

De honden waren van groot belang bij de parforcejacht. Er waren diverse speciale hondesoorten voor de zwijnenjacht, zowel speurhonden (sauvinders) als sterke varkenshonden (doggen), die het zwijn aan moesten vallen. Op Het Loo waren lange tijd hondenverblijven, waar deze honden werden gehouden (13).

Andere jachtmethoden, zoals de drijfjacht en de bersjacht, werden waarschijnlijk eveneens toegepast, maar hierover is niets bekend.

■ J.H. de Rijk, Uiterweg 55, 1431 AB Aalsmeer.

LITTERATUUR:

Acker Stratingh, G. (1844): Over eenige wilde dieren, welke vroeger in ons vaderland geleefd hebben: 1-22. Groningen.

Berg, A. van der (1796): Veluws verleden. Herdrukt 1974. De Walburg Pers, Zutphen.

Clason, A.T. (1985): Het wilde zwijn *SUS SCROFA* in Nederland sinds de laatste ijstijd. Samenvatting van een voordracht. *Lutra*, 28 (2) : 130.

Cloux, A. du (1783): Bundel van Requesten tegen den aanwas van grof wild... enz.: 1-60. Sam de Waal, Utrecht.

- Everdingen, L. van (1984):** Het Loo, de Oranjes en de jacht: 1-160. Joh. Enschedé en Zonen, Haarlem.
- Eygenraam, J.A. (1973):** De grote landzoogdieren van Nederland. KNNV: Wet. Med. 98 1-48. Hoogwoud.
- Hoekstra, B. (1984):** Twente, ontwikkelingen van de zoogdierfauna: 1-54. PPD Overijssel, Zwolle.
- Houte de Lange, S.M. ten (ed.) (1977):** Rapport van het Veluwe-onderzoek. Een onderzoek van natuur, landschap en cultuurhistorie ten behoeve van de ruimtelijke ordening en het recreatiebeleid: 1-263. Pudoc, Wageningen.
- Jacht-bedrijf (1636):** Bewerking van het handschrift uit de Koninklijke Bibliotheek te 's-Gravenhage door A.H.E. Swaen, 1948: 1-120. E.J. Brill, Leiden.
- Knippenberg, W.H.T. (1957):** Herten, reën en wilde zwijnen in Noord-Brabant. *Brabantia*, 6 : 70-84.
- Koning, M. de (1922):** Boschbescherming. De leer der ziekten en beschadigingen der houtgewassen. 1-567, Thieme, Zutphen.
- Lenders, A. & E. Pelzers (1987):** De wildstand rondom de Meinweg 1860-1900. *Natuurhistorisch Maandblad* 76 (2) : 24-28.
- Lennep, J. van & W.J. Hofdijk (1854):** Merkwaardige kasteelen in Nederland II. G.W. Tielkemeijer, Amsterdam.
- Ludwig, H.A. (1981):** Het Liesbos in de loop der eeuwen. *Nederlands Bosbouw tijdschrift* 53 (7/8) : 236-240.
- Merula, P.G.F.P.N. (1605):** Placaten ende Ordonnancien op 't stuck van de Wildernissen. Den Haag.
- Nijhoff, I.A. (1820):** Wandelingen in een gedeelte van Gelderland, of geschiedkundige en plaatsbeschrijvende beschouwing van de omstreken der stad Arnhem. Arnhem.
- Nijhoff, I.A. (1826):** De Statistieke Beschrijving van Gelderland: 1-551. P. Nijhoff, Arnhem.
- Pelzers, E. (1986):** Zoogdiergegevens in de 'Verslagen van den Landbouw' 1861-1900. *Huid en Haar* 5 (3) : 102-108.
- Pelzers, E., J.H. de Rijk & J.B.M. Thissen (1986):** De verspreiding van haarwild in de tweede helft van de negentiende eeuw. *Natuurhistorisch Maandblad* 75 (10) : 192-196.
- Schlegel, H. (1862):** De dieren van Nederland. Gewervelde dieren. Zoogdieren: i-viii, 1-133. Kruseman, Haarlem.
- Water, J. van de (1729):** Groot Placaatboek van Utrecht. 3 dln. J. van Poolsum, Utrecht.
- Water, J. van de (1856-1860):** Groot plakkaatboek 's Lands van Utrecht aangevuld en vervolgd tot het jaar 1810 door C.W. Moorrees en P.J. Vermeulen. 2 dln. Utrecht.
- IJsseling, M.A. & A. Scheygrond (1943):** De zoogdieren van Nederland. Deel I: 1-316. W.J. Thieme & Cie, Zutphen.
- Zamenspraak (1783):** --tusschen Pieter van 't Heetveld... enz.: 1-123. Amersfoort.
- Zweerde, H. van der (1977):** Toen ik nog jong was; herinneringen van een Drentse dorpsjongen: 1-118. Boom, Meppel.

NOTEN

1. Slichtenhorst (p. 5) noemt 'yser-verken' als synoniem voor Wild Zwijn. Deze benaming was verder niet gebruikelijk.
2. SLICHTENHORST, A. VAN 1654. XIV Boeken van de Geldersche geschiedenissen. Arnhem.
3. Oud Statenarchief I. 944. Rijksarchief Drenthe.
4. Archief van de opperjagermeester van Koning Lodewijk Napoleon I. 15. Algemeen Rijksarchief Den Haag.
5. Groot Placaatboek van Holland en Zeeland, diverse delen.
6. Archief Brantsen I.520. Rijksarchief Gelderland.
7. Archief Middachten I. 471. Rijksarchief Gelderland.
8. Archief Brantsen I. 520.
9. Handschriftenverzameling I. 294. Rijksarchief Gelderland.
10. Oud archief gemeente Barneveld I. 254. Gemeentearchief Barneveld.
11. Archief Middachten I. 1052, Rekening 1703. Er wordt in deze rekening voor de vracht van twee Wilde Zwijnen / 19,- in rekening gebracht. Of het hier om levende exemplaren ging is niet vermeld. Dit is wel aannemelijk, gezien de andere activiteiten uit deze periode om de wildbaan bij Dieren te verbeteren.
12. Archief van de rentmeesters der voormalige Nassausche Domeinen in Gelderland, diverse rekeningen. Rijksarchief Gelderland.
13. Een andere afbeelding van de parforcejacht op zwijnen is te vinden op een Vlaams wandtapijt van ongeveer 1700, dat in het Mr. Simon van Gijn Museum te Dordrecht hangt. De schilders Rubens en Hondius hebben eveneens de parforcejacht op zwijnen afgebeeld.
14. In rekeningen van Het Loo uit 1763 en 1764 worden uitgaven verantwoord 'voor het opfokken van een jonge hond om die tot de varkens te gebruiken'. Zie noot 11; I. 216, 217.
15. Zie bronnen bij paragraaf landbouwschade.
16. Archief betreffende het Kroondomein en de hofhouding van Koning Lodewijk en de Franse Keizer, etc. I. 225 (19). Algemeen Rijksarchief Den Haag.
17. Apeldoornsche Courant 4-4 en 22-8 1874.
18. Archief Kernhem, Correspondentie Ten Cate, 1874. Rijksarchief Gelderland.